

УДК 82:39(=161.2'282.2)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/66/6

Соціокультурний образ русинів-руснаків у творчості Олександра Гавроша

Т.М. Шевченко

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
E-mail: shtn75@ukr.net

Авторське резюме

Мета цієї статті – проаналізувати засади створення соціокультурного образу русинів-руснаків у романі «Блукаючий народ» (2012) українського письменника, журналіста О. Гавроша крізь призму художньої свідомості автора. Досліджено засади авторського ментативу про русинську громаду, котра компактно проживає у Сербії, наголошено на письменницьких акцентах унікальності нащадків карпатських переселенців, яким удалося зберегти й створити особливу етнічну групу в нових для себе умовах. Окреслено дескриптивний дискурс О. Гавроша, простежено особливості художнього й документального опису життя сучасної 15-тисячної русинської громади в Сербії в романі-травелозі, котрий складається з окремих есеїв. У статті наголошено на художніх практиках автора, особливостях відтворення менталітету, зображення побуту, традицій, звичаїв, вірувань, історії, культури, релігії русинів-руснаків, котрі оселилися у Сербії понад 270 років тому і зберегли власну ідентичність до нашого часу. Проаналізовано чинники й обставини русинської самоідентифікації з художнього погляду, зокрема, наголошено на феномені цього народу, котрий практично не асимілювався з іншими народами Європи через низку причин: миролюбну вдачу, толерантне ставлення до представників інших культур і релігій, перевагу звичаєвого права тощо. Об'єктом вивчення постали і персонажі твору, презентовані в конкретних діях, вчинках, спрямованих на збереження й примноження традицій і звичаїв русинів. У результаті аналізу представлені художньо інтерпольовані процеси національної і особистісної самоідентифікації як соціокультурний феномен.

Ключові слова: Олександр Гаврош, роман-травелог, есей, русинська громада, ідентичність, соціокультурний образ, феномен, авторський ментатив, комунікативна стратегія.

Социокультурный образ русинов-руснаков в творчестве Александра Гавроша

Т.Н. Шевченко

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова
Украина, 65082, г. Одесса, ул. Дворянская, 2
E-mail: shtn75@ukr.net

Авторское резюме

Цель этой статьи – проанализировать принципы создания социокультурного образа русинов-руснаков в романе «Блуждающий народ» (2012) украинского писателя и журналиста А. Гавроша сквозь призму художественного сознания автора. Исследованы особенности авторского ментатива о русинской общине, компактно проживающей в Сербии, отмечены писательские акценты уникальности потомков карпатских переселенцев, которым удалось сохранить и создать особую этническую группу в новых для себя условиях. Определен дескриптивный дискурс А. Гавроша, проанализированы особенности художественного и документального описания жизни современной пятнадцатитысячной русинской общины в Сербии в романе-travelogue, состоящем из отдельных эссе. В статье акцентировано внимание на художественных практиках автора, особенностях отображения менталитета, изображении быта, традиций, обычаев, верований, истории, культуры, религии русинов-руснаков, поселившихся в Сербии более 270 лет назад и сохранивших собственную идентичность до нашего времени. Проанализированы факторы и обстоятельства русинской самоидентификации с художественной точки зрения, в частности, обстоятельства уникальности этого этноса, который практически не ассимилировался с другими народами Европы по ряду причин: это миролюбивый нрав, толерантное отношение к представителям иных культур и религий, преимущество обычного права и т. п. Объектом изучения стали и персонажи произведения, представленные в конкретных действиях, поступках, направленных на сохранение и преумножение традиций и обычаев русинов. В результате анализа представлены художественно интерполированные процессы национальной и личностной самоидентификации как социокультурный феномен.

Ключевые слова: Александр Гаврош, роман-travelogue, эссе, русинская община, идентичность, социокультурный образ, феномен, авторский ментатив, коммуникативная стратегия.

The Sociocultural Image of Rusins-Rusnaks in the Works by Oleksandr Havrosh

T.M. Shevchenko

Odesa I.I. Mechnikov National University
2 Dvorianska Street, Odesa, 65082, Ukraine
E-mail: shtn75@ukr.net

Abstract

The article analyzes the principles of creating a socio-cultural image of Rusins-Rusnaks in the novel *Wandering People* (2012) by Ukrainian writer and journalist O. Havrosh through the prism of the writer's artistic consciousness. The author studies the writer's mentative about the Rusin community, compactly living in Serbia, and the writer's emphasis on the uniqueness of the descendants of Carpathian immigrants, who managed to preserve and create a special ethnic group in new conditions. Outlining O. Havrosh's descriptive discourse in the in the travelogue, which consists of separate essays, the author analyses the specificity of the artistic and documentary description of the life of the contemporary 15,000 Rusin community in Serbia. The article focuses on the writer's artistic practices related to the reproduction of mentality, depiction of life, traditions, customs, beliefs, history, culture, and religion of Rusins-Rusnaks, who settled in Serbia more than 270 years ago and preserved their identity to our time. Having analysed the factors and circumstances of Rusin self-identification, the author emphasizes their uniqueness: being peaceful by nature and showing tolerant attitude to other cultures and religions, they have not assimilated with other European peoples for a number of reasons. The articles tells about the characters of the novel and their specific actions and deeds aimed at preserving and increasing Rusin traditions and customs. The analysis allows speaking about artistically interpolated processes of national and personal self-identification as of a socio-cultural phenomenon.

Keywords: Oleksandr Havrosh, travelogue, essay, Rusin community, identity, sociocultural image, phenomenon, writer's mentative, communicative strategy.

Панівна тема творчості Олександра Гавроша – письменника, журналіста, публіциста, драматурга – життя народів Закарпаття як історико-географічного краю, цього багатонаціонального, полікультурного середовища, що має складну історію, сповнену трагічних і світлих сторін спільного буття. Митець широко обізнаний з традиціями, побутом, віруваннями, історичними перипетіями численних народів колишньої Підкарпатської Русі, що відображено в його журналістських статтях, подорожніх нарисах та есеях, травелогах, п'єсах, сценаріях тощо. І в

документальному фільмі «Маленькі історії Руського Керестура» про закарпатську діаспору в Сербії, і в повістях, присвячених конкретним історичним діячам-вихідцям Закарпаття («Загадковий Духнович», «У пошуках Івана Сили», «Таємниця Ерделі» тощо), і особливо в збірці подорожніх есеїв «Точка перетину» лунає ідея унікальності багатовікового толерантного співіснування представників багатьох культур і національностей на одній території, що є дуже важливим у часи духовного роз'єднання й перебудови світу. Так, у передмові збірки, в якій представлено «індивідуально-авторську есеїстичну транскрипцію теми множинності й взаємодії в сучасній Україні та у світі в цілому» [8: 458], ідеться про лемків, поляків, словаків, циган, німців, волохів, гуцулів, бойків як представників цілого. Автор наголошує на феномені Закарпаття як території, де панує «національне та релігійне розмаїття» [4: 4], підкреслюючи унікальний досвід мирного співіснування народів на цих теренах: «За тисячу років тут не було масштабних національних протистоянь. Ба більше: якщо твій сусід іншої віри чи мови мав свято, то в ці дні теж припиняв роботу, демонструючи повагу до нього» [4: 4].

У спадщині О. Гавроша чимало також є про вихідців Підкарпатської Русі, котрі через різні історичні обставини опинилися за межами України, однак зберегли автентичну мову, традиції, культуру. Автор активно цікавиться українцями-русинами у Словаччині, Сербії, Польщі тощо. Це підтверджують його публіцистичні праці, непоодинокі переклади творів на білоруську, польську, сербську, словацьку мови тощо.

Нашу увагу привернув твір «Блукаючий народ» про українців-русинів у Сербії. Цей роман-травелог написаний на підставі власної подорожі автора до Воєводини, де живуть русини – переселенці з Карпат. Твір покликаний відтворити менталітет, показати побут, традиції, звичаї, вірування, історію, культуру, релігію русинів-руснаків, котрі оселилися там понад 270 років тому. Комунікативна стратегія автора, окреслена на початку твору («я їхав за красивою легендою» [3: 5]), перетворюється насправді на пошук себе, власної самоідентифікації з «блукаючим народом», котрий відкривається очікувано й неочікувано водночас. І йдеться тут не про традиційне для роману-подорожі окреслення концептів «свій» / «чужий», «свій» / «інший» тощо. Ідеться передусім про ідентифікацію на рівні «наш» / «інакший», тобто нам належний і змінений, видозмінений, пересотворений, розчинений, але такий, що зберіг первісне підґрунтя, адже, насправді, точок перетину виявляється більше, ніж автор очікував. Основне завдання книги, яке перед собою поставив автор, – розкрити сутність руснацтва як історико-культурного феномену. Описавши життя 15-тисячної русинської громади в Сербії, котра, на думку автора, представляє одну з

найстаріших українських діаспор, наголошено на тому, що нащадкам карпатських переселенців удалося зберегти й створити особливу етнічну групу в нових умовах. Цей народ має свою мову, культуру, греко-католицьку церкву у переважно православній Сербії – і це справді викликає подив. Митець наголошує на феномені русинів, котрим удалося зберегти власну ідентичність і практично не асимілюватися з іншими народами Європи через низку причин: сумирну вдачу, толерантне ставлення до представників інших культур і релігій, перевагу звичаєвого права тощо.

Відчувається, що подорожі, що стала підґрунтям роману, передувала тривала підготовча робота з вивчення обставин переселення русинів: опанування історичних та етнографічних джерел, публіцистичних праць (М. Вrabель, В. Гнатюк, Я. Рамач, С. Франкль, Я. Югас), вивчення філологічних праць, пов'язаних із русинською мовою та літературою (О. Дуліченко, Ю. Тамаш), фольклором (О. Тимко), знайомство з творами митців-представників русинської громади (О. Духнович, М. Ковач, Г. Костельник, О. Мітрак, М. Шанта), перегляд сьогочасної української, сербської та русинської преси, зокрема, газети «Неділя», часописів «Руське слово», журналів «Руснак» і «Шветлосц», діяльності видавництва «Руське слово», знайомство з науковою спадщиною викладачів кафедри русинської мови і літератури, яка функціонує на філософському факультеті Новосадського університету, перегляд інших джерел, дотичних до проблематики, цікавої українцям і русинам з обох боків кордону.

З метою створення всеохопного образу сербських русинів автор подекуди в текст роману вірші русинською мовою та іншими мовами про русинів, фрагменти прозових творів, публіцистичних праць, пов'язаних із обраною проблематикою тощо. Книга написана українською, однак чимало лексем, висловів, цілих фрагментів тексту введено русинською мовою, багато з них – без перекладу. У низці інтерв'ю, що постають частиною роману, автор подекуди зберігає відповіді мовою оригіналу, лише інколи перекладаючи окремі поняття чи вдаючись до коротких коментарів з метою уникнути непорозуміння. Окремі назви есеїв, що є розділами твору, презентовано русинською, сербською мовами: «Здрaво, Нові Сад! Здрaво, Србiя!», «Горуцo, нe?», «Чісті тоті погарі чі не?», «Русинско народно позориште», «Чао, Србiя! До відзена, руснаці!»

Назва всього твору – «Блукаючий народ» – метафорична: латинським висловом «Gens vaga», що означає «народ, що блукає», О. Гаврош окреслив головне єство русинського народу, представники якого є нащадками мешканців Підкарпатської Русі: народ-переселенець, народ-борець за власну ідентичність. Цей народ цілком свідомий,

що через низку зовнішніх і внутрішніх обставин подекуди стає предметом геополітичних суперечностей. Однак зовнішні обставини буття його цікавлять менше. Його виразники більшою мірою зосереджені на внутрішніх аспектах збереження власної тожсамості. Тож ті русини, з яким авторові довелося спілкуватися кілька тижнів і які потім постали персонажами роману з документальним підґрунтям, показані переважно не в політичних протистояннях, а в конкретних діях, учинках, спрямованих на збереження й примноження традицій і звичаїв громади.

Композиційно твір складається з 83 есеїв, об'єднаних єдиною лінією подорожі до Сербії, насамперед до автономного краю Воєводина, де компактно проживають русини. Основні місця подорожі, описані в тексті, – Новий Сад, Дюрдоф, Руський Керестур, Коцур, села в округах Кула та Шид тощо. Не всі з творів можна назвати подорожніми есеями, трапляються й такі, котрі можна віднести до портретних («Суботні бесіди з духовною особою», «Руснацький “Франко”», «Єпископ Карпатської України»), публіцистичних («Поверніть нам кирилицю»), історичних («Що було спочатку?», «Хто намалює історію?», «Gens Vaga» – «Блукаючий народ», «Історичний парадокс», «Холера як порятунок»), науково-популярних («Професор і його школа», «Кривава сорочка з музею старожитностей»), історичних («Руський Керестур: перша кров») тощо. Окрему групу складають есеї, у яких автор удається до коментування чинних праць про життя русинів як у наш час, так і сто років тому. Відтак роман, заявлений автором як художній твір, насправді є поєднанням власне художнього, документального, публіцистичного та наукового письма. Тут сучасні описи мешканців Паннонської долини межують з історично-довідковою інформацією, зібраною з різних джерел, а фрагменти інтерв'ю з конкретними представниками громади переплітаються з вільним переказом чи прямим цитуванням етнографічних та історичних праць минулого про русинів як переселенців, доповнюються авторськими ментативами. Так, автор неодноразово звертається до наукових розвідок Володимира Гнатюка, зокрема до його «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», надрукованої ще 1897 р., намагаючись знайти спільне й відмінне в житті русинів зараз і сто років тому, удаючись до пояснень, коментувань, роз'яснень тощо. Наприклад, О. Гаврош цитує працю В. Гнатюка в есеї «Сторічне полотно видатного майстра»: «Хто нині зайде до руснацької хати, поговорить із домашніми і проведе паралелі із їхніми земплінськими братами та й із нашими галичанами з багатьох сіл, побачить, що бачванці, порівняно з іншими русинами, є європейськими у повному значенні цього слова. Ми можемо тільки прагнути, щоби русини чимшвидше стали рівними бачванськими у багатстві та матеріальній

культури» [3: 139–140]. Потім він коментує слова видатного етнографа, котрий фактично один із перших установив приблизну прикордонну межу в розселенні українців та словаків, про освіченість, вихованість русинів, їх акуратну манеру господарювання, поцінювання краси в оздобленні оселі, культуру харчування тощо.

Вивчаючи «Блукаючий народ» як зразок роману-травелогу, Н. Розінкевич пише, що його «сюжет розвивається двома шляхами: екскурс в історію та опис сьогодення українців у Сербії. Двоплановий маршрут (реально-фізичний та уявно-метафізичний) дає можливість перетнути різносторічні часові шари інтертекстуального простору для того, щоб вибудувати темпорально об'ємний образ “блукаючого народу”» [5: 168] – так автор називає українських сербів, які одними з перших переселилися з Карпат до Паннонської рівнини. Підтримуючи в цілому позицію дослідниці щодо таких особливостей розвитку подій, уважаємо все ж за потрібне уточнити, що сюжетна організація роману, підґрунтя якого все-таки документальне, складніша і має дві чіткі лінії розвитку. Так, перший сюжет обертається навколо самих русинів-руснаків (автор описує подорож у 550 км від Ужгорода до Нового Саду, повністю занурюється в історію й сучасність людей, які там проживають, звертається до історичних екскурсів, документальних ілюстрацій сказаного, вкрапляє описи побачених краєвидів і фрагменти інтерв'ю з представниками руснацької діаспори тощо). Другий сюжет, пов'язаний із самим автором-мандрівником, який свідомо чи несвідомо відшукує точки ідентифікації з нащадками великого народу, який не завдяки, а всупереч намагається зберігати мову, розвиває літературу, інші види мистецтва в не найкращих для себе умовах тощо. Це підтверджують численні одкровення автора в книзі на кшталт «я вражений таким феноменом» [3: 121], «я усвідомлю, що балканські нюанси міжнаціональних стосунків для мене все ще малозрозумілі» [3: 32], «я захоплений різними проектами вченого» [3: 259]. Однак набагато частіше трапляються конструкції «наш», «ми», чим підкреслюється близькість, дотичність автора до сербських русинів: «ми мовчки стоїмо біля плити, під якою покоїться тіло владики Діонізія» [3: 70], собор став «місцем зустрічі багатьох культур, ...двох наших традицій – старої руської (руснацької) та новітньої (української)» [3: 240]. Це підтверджують і окремі назви есеїв травелогу: «Геополітика на двох», «Руська химера Мадярщини», «Руснацький “Франко”», «Чому Гавриїл Костельник став українцем?», «Маленька Сербська Україна» тощо. Сюжетна лінія, пов'язана з гомодієгетичним наратором, від імені якого ведеться оповідь, цікава також обставинами власне мандрівки, переміщення, фіксації побаченого (фестивалі, виставки, школи, музеї, храми, цвинтарі русинів тощо).

Саме на постійному переплетінні двох сюжетних ліній і вибудовується образ соціокультурного сприйняття русинів очима сучасного українського письменника, інакше можна було б говорити про художній, ілюзійний чи інші образи. Феномен їх сприйняття постає результатом потрібної інтенціональності – етнічної, художньої та ідеологічної. Етнічний модус сприйняття в цьому процесі буде первинним актом пересотворення реальності сприймаючою свідомістю, а художній та ідеологічний модуси сприйняття – вторинним і третинним. Відповідно, про об'єктивність відтвореної реальності у романі як художньому творі не йдеться, адже сприйняття відбувається крізь призму художньої свідомості, тобто побачене наживо співвідноситься з його системою цінностей і знань. Однак варто зазначити, образ соціокультурного сприйняття не є винятково художньо-суб'єктивним, адже в романі наведено чимало й документальної інформації, є відсилання до історичних, етнографічних, філологічних праць, фрагментів інтерв'ю тощо. Відтак роман «Блукаючий народ» синтезує художнє й документальне начало та може розглядатися як гібридне утворення, у якому авторська присутність є визначальною (у відборі матеріалу, його систематизації, в оцінці подій, що відбуваються), однак створення власного образу – не самоціль, головне – образ самого русинського народу як унікального феномену в європейській історії: «Я ж згадував перших поселенців, які вгрузалися босими ногами у масну землю... Прийшли чорною біднотою під назвою "блукаючий народ", тягнучи вози на своїх плечах. Але й досі, через два з половиною століття, все ще блукають. У пошуках істини. У пошуках дороги до отчого краю. У пошуках дороги до себе...» [3: 306]. Також підтвердженням того, що образ сербських русинів – першорядний у творі, є факт винесення його метафоричного найменування – «блукаючий народ» – у заголовок роману.

З огляду на це, цілком зрозумілою постає креативна компетенція авторського ментативу, презентована в тексті. Вона в такий спосіб охоплена широким контекстом і зумовлена широкою гамою відчуттів: власною етнічною і культурною приналежністю, історичними знаннями, професією журналіста й письменника, побаченим і переосмисленим, у відповідний спосіб систематизованим. Оповідач не лише інформує про те, що відбувалося з русинами упродовж останніх двох століть, але й за законами жанру неминуче задає адресатові певний кут зору на референтні події, пропонує їх імпліцитну інтерпретацію.

Отже, перша сюжетна лінія – основна у творі. Образ русинів-руснаків, як їх сприймає автор-мандрівник, у романі презентовано за допомогою низки чинників: через образи пересічних людей, що живуть буденним життям, ведуть віками усталений спосіб життя, самим

своїм єством утверджуючи власне існування на сербських теренах; через образи видатних представників культури, передусім літераторів, музикантів, істориків, фольклористів тощо, хто свідомо, цілеспрямовано зберігає власну ідентичність у сербському Воєводині та околицях; через образи тих, у кого випала нагода взяти інтерв'ю або просто подискутувати про минуле й сучасне Сербії та України, тож ці образи в соціокультурній презентації русинів цікаві не так по собі, скільки експертною думкою, несподіваними рефлексіями, відкриттями про етнічний, мовний, релігійний, освітній складники буття переселенців з Карпат, історичні чинники їх переселення, адаптації, культурної та соціальної асиміляції тощо. Важливим чинником у створенні образу «блукаючого народу» є історичні екскурси, вкраплення у тканину тексту довідкової, наукової та науково-популярної інформації про нащадків рутенів-русинів-руснаків, доповнення тексту власноруч зробленими світлинами. Так, цілком очевидно, що описане в тексті роману-подорожі походження етнонімів «русин», «руснак», «рутен» [3: 5–6] цілком суголосне позиції дослідників, котрі професійно займаються вивченням історичного буття цього народу. Скажімо, думка О. Гавроша-митця про походження цих понять – це своєрідне повторення позиції відомого історика С. Суляка, котрий писав: «Рутени – середньовічна латинська назва руських, а русини – неправильне утворення множини від однини русин. Самі русини називали себе в однині русин, а в множині – руськими, віру свою – руською, свій народ і мову – руськими... Другий етнонім населення Карпатської Русі – руснак. Населення Карпатської Русі здавна проживало у сусідстві з католиками-поляками. Саме слово “руснак” виникло як протиставлення слову “поляк”. Руснаками (русняками) називали русинів їх сусіди поляки, словаки, чехи» [7: 29–30].

Образ русинського народу, що спершу уявляється мозаїчним, розмитим, вибудовується у цілісність поетапно. Автора цікавлять щонайменші деталі й обставини життя сербських русинів: мовні особливості, народна музика, хореографія, розвиток літератури, живопису, стан шкільництва, просвітництва, преси, музейної справи, фестивальної діяльності тощо. Так, наприклад, спілкування з викладачем керестурської гімназії Владіміром Бессерміні дозволило авторові розповісти, що літературну мову руснаки запровадили від безвиході: на ситуацію наклали відбиток історичні обставини приєднання Воєводини до складу Югославського королівства і обмеженість функціонування церковнослов'янщини, котра перестала задовольняти потреби освіти і культури. Бесіда з танцюристом Юліаном Маліком стала підґрунтям розповіді про руснацьке хореографічне мистецтво. Виявилося, що руснаки фактично не мають його як власного виду творчості, адже пере-

селилися тоді, коли мистецтва танцю як такого не існувало. Натомість мають виразні власні ознаки у порівнянні з іншими народами: руснаки танцюють у парі, тоді як серби стають у коло або лінію і, тримаючись за руки, обличчям до гостей, рухаються в так мелодії. Скромні здобутки руснаків у мистецтві живопису не заважають авторові милуватися доступними для споглядання полотнами, котрі викликають роздуми. Скажімо, милуючись роботами місцевого самоука Янка Чижмаря, котрий передусім відтворює на полотнах місцеві пейзажі, автор пише: «Його зображення Руського Керестура навіює незбагненну тугу і смуток. Як сказав би отець Малацко: “Я – руснак, а значить – песиміст”. Справді, важко бути оптимістом, коли твій народ зникає на очах» [3: 98]. Деталі руснацького оздоблення оселі, одягу, кухні, традицій громади також стають предметом усебічної обсервації допитливого оповідача. Однак найбільш цікавими є авторські ментативи про етнокультурний менталітет русинів у контексті культурно-цивілізаційних викликів, як-от про сумирну, миролюбну, неконфліктну вдачу русинів («Руснак звик перед силою відступати. Він брав гору своєю гнучкістю, витривалістю, невибагливістю. І виживав» [3: 165]; «в руснацькому фольклорі не зустрінете войовничих ноток. Добрі хлібороби, як правило, погані вояки» [3: 165], природну скромність у власній популяризації («У руснацькій історії мало героїв. Не було в них свого панства чи знаті. Хіба священники та вчителі» [3: 114]); працьовитість, уміння господарювати («руснаки довго живуть, бо увесь час працюють» [3: 64]); схильність до меланхолії як «своєрідне набуття себе в історії» [2: 33] («ось така вона, сучасна руснацька поезія – сумна, меланхолійна, самозаглиблена. Філософська. Екзистенційно-тужлива. Дуже мало в ній веселого. Зрештою, звідки взятися гумору в народу. Якого щораз дедалі меншає» [3: 189]), внутрішня з'єднаність і згуртованість («Я не знаю жодного руснака, який би не був ангажований до громадського життя. Почуття спільноти в нас дуже розвинене, але, на жаль, тільки локально... Багатьом ближча вузька карпаторусинська орієнтація, ніж широка загальноукраїнська» [3: 272]).

Соціокультурна презентація русинів як спільноти в романі О. Гавроша відбувається передусім через відтворення образів людей – конкретних носіїв етнокультури, що передають різноманітний досвід від покоління до покоління. Звісно, автор передусім зупиняється не на описах міст, селищ, природи тощо. Якщо таке й відбувається (наприклад, в описах Руського Керестура), то у вічі авторові впадає передусім те, що стосується знову ж таки життя русинів: школи, музеї, виставки, пам'ятки культури. О. Гавроша насамперед цікавлять люди – представники сербських русинів, які, на його думку, унікальні своєю ідентичністю з українцями та іншими карпатськими народами. Автора

цікавлять як видатні русини, знані у слов'янському та балканському середовищі, так і пересічні громадяни. Друга група чисельніша, адже не всі русини гучно заявляють про себе у світі. Тим не менш із поодиноких голосів, розчинених у тексті, вимальовується більш-менш цілісний образ народу-переселенця, який прагне бути народом, тобто національною та етнічною єдністю, а не етносом, групою, народністю тощо. За художньою логікою автора, його формують фермер Владімір Кочіш і єпископ Юрій Джуджар, адвокат Симеон Сакач і священник Дарко Рац, викладач гімназії Владімір Бессерміні і режисер Владімір Надь, чиновник Желько Ковач і пасічник Микола Шанта, філолог Юліан Тамаш і журналіст Мирон Жирош тощо. Персоносфера роману покликана охопити якнайширші верстви населення, презентувати думку представників інтелігенції, селянства, духовництва тощо. Відтак з конкретної долі, світогляду, переконань кожної окремої людини вимальовуються загальні проблеми русинського народу, котрі автор хоче донести до читача. Тож у зв'язку з цим варто підкреслити, що в романі немає персонажів першого чи другого плану. Усі вони вимальовуються лінійно, адже всі є частиною цілого. Автор не надає перевагу професорам чи фермерам, його однаковою мірою цікавлять сучасні сербські русини і їх далекі предки. Часто думка про того чи іншого представника культури формується на підставі аналізу творів минулого та їх сучасних інтерпретаторів в Україні та Воєводині. Такою є авторська стратегія: накопичений досвід про переконання та спосіб життя русинів-руснаків як представників народу покликані відтворити складність буття цього маленького народу-переселенця, який у тексті названо «працьовитим», «обережним» і «добрим» [3: 154].

Важливо також відзначити, що світогляд, світосприймання і світосприйняття русинів у Сербії, їх міркування, задіяність у дискусіях, їх бажання заявити про себе ужгородському письменнику в сукупності створюють народне світовідчуття у свідомості митця. Усі вони ідентифікують себе тою чи тою мірою з русинами / українцями, усі вони усвідомлюють складність цих процесів на сербських теренах. Так, викладачка музики Лідія Пашо, міркуючи про вкрай скромну гастрольну діяльність українсько-руснацького гурту «Рома», зауважує: «Нас немає стільки, щоб мати постійну публіку... Ми у вічній боротьбі за збереження своєї ідентичності. Тож про кар'єру чи бізнес на цій ниві не може йтися» [3: 112]. А письменник Михайло Ковач, міркуючи про власну ідентичність, констатує: «Маємо русинів, які не хочуть бути українцями, і українців, які не хочуть бути русинами. Але переважна більшість людей вважають себе русинами-українцями. Чи не ганьблюся своєї прадавньої назви, як не соромився свого русинства ні Іван Франко, ні Василь Стефаник, ні Ольга Кобилянська, ні Василь

Гренджа-Донський. Всі вони називали себе русинами. Адже стара Русь – ядро слов'янства» [3: 204].

Русинам, що залишили помітний слід в історії та культурі народу, автор присвячує окремі розділи. Так, у розділі «Руснацький “Франко”» ідеться про Михайла Ковача, відомого письменника, газетяра, активного громадського діяча. Портретний есеї цього митця створено з урахуванням його творчості та згадці автора про особисту зустріч із ним в Ужгороді 1999 р. О. Гаврош порівнює русинського митця з Іваном Франком, тоді як самі русини шанобливо називають його «Учителем». Митець усебічного обдарування, творець у різних жанрах, перекладач, «найплодовитіший бачванський літератор» – таку характеристику надано русинському письменнику в есеї. Здійснюючи огляд його спадщини, автор з сумом констатує, що «чудові за силою мовленого слова і трагічні за правдою життя оповідання Михайла Ковача про бачванських руснаків так і не стали частиною українського літературного дискурсу, хоча вже десять років існують в українському перекладі. Бачкай далі залишається невідкритим островом в океані української діаспори» [3: 205].

В есеї «Єпископ Карпатської України» ідеться про владика Діонізія Няраді, видатного подвижника русинського народу. Автор детально зупиняється на біографії цього діяча, розповідає про обставини його навчання та власну освітню та організаторську діяльність за несприятливих обставин угорської окупації. Особливий акцент у творі зроблено на культурній діяльності владики, його прагненні постійно підвищувати рівень освіти священиків, заснувати греко-католицький тижневик. Побіжно торкається автор обставин його смерті, котрі до кінця не з'ясовані: є версія, що єпископа отруїли. «Одне слово, людина епоха. І якщо може надатися якесь порівняння, то єпископ Няраді був для руснаків тим, ким для закарпатців сто років до згаданих подій був єпископ Андрій Бачинський, з якого розпочався “золотий вік” Срібної землі – епоха просвітництва і культури» [3: 197].

Також автор в окремому творі створює опуклий образ Гавриїла Костельника, називає його «трагічною постаттю». В есеї, спеціально присвяченому цьому діячу мови, літератури та історії, ідеться про життя та обставини смерті «ерудованої особистості із запальним, гарячим темпераментом» [3: 179], діяча, «що здобув славу видатного проповідника» [3: 179]. Будучи спершу греко-католиком, змушений був стати протопресвітером Російської православної церкви з метою збереження життя і вірян церкви 1946 р. Спеціально наголошено, що він займався літературною, перекладацькою діяльністю. У творі описано складний життєвий шлях людини, котра неодноразово змушена була обирати між громадськими інтересами та особистими вподобан-

нями на користь перших. Найбільша заслуга Гавриїла Костельника в тому, що він написав «Граматику бачванско-рускей бешеди» (1923), де, поряд із розглядом проблем морфології та синтаксису руської літературної мови, було чи не вперше в історії її існування кодифіковано графічну систему та визначено основні принципи орфографії. Окремі розділи цієї праці було присвячено проблемам фонетики, словотворення та лексикології руської мови.

Відтворені образи конкретних представників русинського народу потрібні авторові насамперед для того, щоб, по-перше, відшукати й озвучити справжні причини й обставини збереження власної унікальності, адже цей досвід може бути корисним для інших численних народів-переселенців у Європі, і, по-друге, назвати сучасні проблеми цілісності і повноти діяльності русинів у Сербії, спричинені процесами глобалізації, постіндустріальними викликами, змінами геополітичних управлінських компетенцій тощо. Так, Н. Розінкевич, аналізуючи загальну проблематику роману, називає такі причини збереження ідентичності руснаків: греко-католицька віра, мова, кириличне письмо, національна свідомість, підтримка шлюбів у межах громади тощо. Наприклад, говорячи про демографічну політику русинів у Сербії, вона спеціально зазначає, що «руснаки дбають про продовження роду» [6: 65]. Названі вище чинники збереження людського капіталу цілком слушні, з огляду на роман як художній і документальний твір. Вочевидь, до названих обставин збереження власної ідентичності варто додати й особливості етнопсихології самого народу, споконвіку націленого на консервативні установки власного існування. Так, К. Бьор серед інших прикмет консерватизму як політичної (національної) доктрини наводить такі: «Консерватор несе службу метогія – службу пам'яті і відданості цій пам'яті, зберігаючи її від забуття. Відданість традиціям – хай навіть у більш сучасній формі – консерватор вважає своєю найважливішою задачею, котру він у той же час розуміє як служіння суспільству, у якому він живе» [1: 14]. Судячи з тексту роману, підґрунтям прихильності віками усталеного способу життя стала природна лагідність, гнучкість русинів, невойовнича налаштованість на співжиття з іншими народами до переселення і після цього, прагнення мирного життя а priori. Універсальною обставиною виживання русинів у Сербії як самодостатньої спільноти письменник називає глибинну аполітичність представників цього народу з давніх-давен: «Вони жили на землі, не бралися до влади, до уряду, політики. І по них можна сказати, що щасливим є той народ, який переживає драматичні, важкі моменти. Щасливий народ, який може записати у літописі, що в такий-то рік не трапилося нічого надзвичайного. Він просто щасливий, що живий-здоровий,

що бачить, як сходять вранці сонце і як увечері заходить. Що живе і дає можливість жити іншим» [3: 251].

Образ русинської громади був би неповним, якби автор не озвучив передусім сучасні проблеми існування русинської спільноти у Сербії. Головні з них такі: новітня еміграція за кордон, передусім до Канади; змішані шлюби внаслідок словакізації, мадяризації, сербізації тощо; процеси урбанізації, що спричиняють міграцію молоді до міст, де можливості кроскультурної взаємодії суттєво посилюються, натомість послаблюється переживання власної тотожності з певною етнічною спільнотою. Чи не найважливішими проблемами існування русинів у Сербії як багатонаціональній країні названо недостатню увагу до нацменшин у цій державі, малоефективне впровадження передових практик і досвіду національних рад щодо захисту національних спільнот, зумовлену складною політичною ситуацією в самій країні через сепаратистські настрої та міжетнічні протистояння, що не припиняються до цього часу. Однак докоряє автор і українській владі, котра практично ніяк не допомагає своїй діаспорі у Сербії. Політичні кроки України щодо захисту прав нацменшин, як і захисту прав закордонного українства, митець вважає недостатніми, однак потенціал такої діяльності називає невичерпним. Поодинокі акти на рівні культурних заходів, проведених в українському Закарпатті та сербському Воєводині, автор «Блукаючого народу» вважає радше приємним винятком, аніж традицією. Так, О. Гаврош чимало розповідає про спільні проекти, фестивалі, літературну і мовознавчу співпрацю, видавничі здобутки тощо. Однак про повноцінну, належну підтримку України (економічну, правову, політичну, культурну) русинів у Сербії не йдеться, тож автор закидає українським можновладцям бездіяльність у збереженні русинів як народу (нацменшини): «Я ще довго гортаю книжки, думаючи про цих 15 тисяч людей, “горстку, маленьку щопту”, яка ділиться на два протилежні ідеологічні табори... І Україна теж у цьому винна. Бо майже ніяк не дає про себе знати. Важко вірити в батьківщину, яка навіть не знає про твоє існування. Ба, навіть не здогадується» [3: 53–54]. Звісно, вважає автор, роботу держави з представниками діаспори має бути переглянуто і визначено нові принципи співпраці.

Отже, створений образ русинів у романі-травелозі О. Гавроша «Блукаючий народ» постає всебічним і всеохопним, адже автор наголошує на сильних та слабких аспектах буття цього народу за сучасних обставин, побачених наживо. Головний соціокультурний акцент автора – унікальність сербських русинів, котрі майже три століття зберігають свою ідентичність, будучи відмежованими від кореневого простору. Роман, що поєднує документальне і художнє

начала, спонукає письменника вивести своєрідний код збереження й примноження цієї тожсамості й надалі, виведений засобами художнього письма: створення правових умов, котрі закріпили б статус русинської етнічності в усіх місцях їх компактного проживання, з огляду на сучасні умови їх існування, а не лише історичні обставини; створення й активне поширення інформаційно-змістовного поля, включаючи широкий суспільний дискурс про проблеми й можливості розвитку русинів; створення й популяризація нових фінансово-економічних, культурних, освітніх практик, необхідних для добробуту русинської громади; активне використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій, віртуального середовища для відтворення етнопсихології, культури, мови русинів; підтримка розвитку художніх та мовно-освітніх практик усередині громади і, головне, поза нею; використання соціальних технологій для підтримки сімейного виховання, як і технологій адаптації та інкультурації мігрантів та емігрантів, котрі приєднуються до русинської громади за сучасних обставин тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бер К. Консерватизм: многогранное понятие. Попытка описания и ограничения – поиски следов // Исторические исследования. 2016. № 5. С. 10–28.
2. Будрайтскис И., Галкина А. Революционная меланхолия // Художественный журнал. 2010. № 75/76. С. 33–34.
3. Гаврош О. Блукающий народ. Київ: Нора-Друк, 2012. 312 с.
4. Гаврош О. Точка перетину. Київ: Грані-Т, 2009. 168 с.
5. Розінкевич Н.В. Українська мандрівна проза початку ХХІ століття: тематика, проблематика, поетика: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2019. 252 с.
6. Розінкевич Н. Національна та громадянська ідентичність у травелогі «Блукающий народ» Олександра Гавроша // Проблема ідентичностей у сучасній українській літературі: виміри «Коронації слова / Наук. ред. Н.І. Богданець-Білооскаленко, О.О. Бровко. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2018. С. 56–74.
7. Суляк С. Русины в истории: прошлое и настоящее // Русин. 2007. № 4 (10). С. 29–56.
8. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

REFERENCES

1. Boehr, C. (2016) Conservatism: an opaque and shimmery notion. Outlines of a description of a notion and an enclosure of meaning. *Istoricheskie issledovaniya – History Studies*. 5. pp. 10–28.
2. Budraytskis, Y. & Galkina, A. (2010) Revolyutsionnaya melankholiya [A revolutionary melancholy]. *Khudozhestvennyy zhurnal – Moscow Art Magazine*. 75/76. pp. 33–34.
3. Havrosh, O. (2012) *Blukayuchiy narod* [Wandering People]. Kyiv: Nora-Druk.
4. Havrosh, O. (2009) *Tochka peretinu* [The Point of Intersection]. Kyiv: Grani-T.
5. Rozinkevich, N.V. (2019) *Ukraïns'ka mandrivna proza pochatku XXI stolittya: tematika, problematika, poetika* [Ukrainian traveling prose in early 21st century: themes, problems, poetics]. Philology Cand. Diss. Kyiv.
6. Rozinkevich, N. (2018) Natsional'na ta gromadyans'ka identichnist' u travelozi “Blukayuchiy narod” Oleksandra Gavrosha [National and civil identity in the travelogue “Wandering People” by Oleksandr Havrosh]. In: Bogdanets-Biloskalenko, N.I. & Brovko, O.O. (eds) *Problema identichnostey u suchasniy ukrains'kiy literaturi: vimiri “Koronatsii slova”* [Identity problem in modern Ukrainian literature: Dimensions of “Word Coronation”]. Chernivtsi: Buk rek. pp. 56–74.
7. Sulyak, S. (2007) Rusiny v istorii: proshloe i nastoyashchee [Rusins in history: past and present]. *Rusin*. 4(10). pp. 29–56.
8. Shevchenko, T. (2019) *Eseïstika ukrains'kikh pis'mennikiv yak fenomen literaturi kintsya XX – pochatku XXI st.* [Essays of Ukrainian writers as a literary phenomenon in the late 20th – early 21st century]. Kyiv: Vidavnychiy dim Dmitra Burago.

Шевченко Татьяна Николаевна – доктор филологических наук, заведующая кафедрой украинской литературы Одесского национального университета им. И.И. Мечникова (Украина).

Шевченко Тетяна Миколаївна – доктор філологічних наук, завідувач кафедри української літератури Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (Україна).

Tetiana M. Shevchenko – Odessa I.I. Mechnikov National University (Ukraine).

E-mail: shtn75@ukr.net